

SELÇUK AKŞİN SOMEL
Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi
(1839-1908)

SELÇUK AKŞIN SOMEL Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde (1987), doktora eğitimini Bamberg Üniversitesi'nde Türkoloji, tarih ve sosyoloji üzerine çalışmalarıyla tamamladı (1993). Boğaziçi Üniversitesi (1985-1988), Freiburg Üniversitesi (1988-1991) ve Bilkent Üniversitesi'nde (1993-2002) dersler verdi. 19. yüzyılda Osmanlı eğitimi; reform döneminde Osmanlı bürokrasisindeki dönüşüm; Balkanlar, Doğu Anadolu, Arap Yarımadası ve payitaht ilişkileri; Balkanlar'daki milliyetçi hareketler; 19. yüzyıl Osmanlı siyasal düşüncesi ve ayrıca Tanzimat döneminde kadınlara yönelik politikalar üzerine çalışmaları bulunan yazar, halen Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908.
Islamization, Autocracy and Discipline

© 2001 Koninklijke Brill, NV, Leiden, The Netherlands

İletişim Yayınları 1461 • Araştırma-İnceleme Dizisi 244

ISBN-13: 978-975-05-0750-2

© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Begüm Güzel

DIZIN Ekrem Buğra Büte

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloglu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SELÇUK AKŞİN SOMEL

Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)

İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin

*The Modernization of Public Education
in the Ottoman Empire
1839-1908*

Islamization, Autocracy and Discipline

ÇEVİREN Osman Yener

i l e t i ŝ i m

Tezer ve Turna'ya

İÇİNDEKİLER

İNGİLİZCE BASKININ ÖNSÖZÜ	11
TÜRKÇE BASKININ ÖNSÖZÜ	15
GİRİŞ	19
Batılılaşma miti	19
Sosyal disiplin	24
Kurumsal ve malî konular	27
Çevre nüfus grupları ve eğitim	31
BİRİNCİ BÖLÜM	
İLKÖĞRETİMDE DEVLET OKULLARININ	
ORTAYA ÇIKIŞI (1838-1869)	35
Geleneksel mektepler	38
Devlet okullarının gelişimi:	
Askerî ve sivil öncüller	41
Devlet ilköğretimini hazırlayan koşullar:	
Sosyal disiplinizasyon, Modernleşme ve nüve halinde	
Maârif İdaresi (1825-1845)	44
Devlet eğitiminde ilk gelişmeler ve	
Rüşdiye Mektepleri (1845-1857)	60

1856 tarihli Islahat Fermanı ve kurumsal gelişmeler (1857-1869).....	66
Eğitim politikaları ve eğitim ideolojisi: Modernizm ve sosyal disiplin (1845-1869).....	80

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞRADA DEVLET EĞİTİMİNİN BAŞLANGICI

(1849-1869).....	93
Rüşdiyeler.....	94
Mahalle mektepleri.....	104
Taşradaki mekteplerin denetimi Sorunu: Eyaletlerde maârif idaresinin durumu (1849-1869).....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAŞRADA EĞİTİMİN KURUMLAŞMASI:

HUKUKİ ADIMLAR, MAARİF MECLİSLERİ,

VİLAYET OKULLARI, MUALLİMLER (1869-1908).....

115

Yasal adımlar ve 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi.....	118
Maârif-i Umûmiye Nezâreti.....	123
Vilayet maârif meclislerinin kurulması (1869-1881).....	126
Vilayet meclislerinin yaygınlaşması (1882-1908).....	134
Vilayet maârif idarelerinin bürokratikleşmesi.....	142
Vilayetlerde ilkokul eğitimi.....	145
Yerel girişimlerle kurulan ilkokullar.....	151
Taşra idâdileri.....	154
İlkokul öğretmenlerinin durumu.....	160
Öğretmenlerin ve maârif memurlarının etnik özellikleri.....	165
Öğretmen okulları.....	168
Taşradaki diğer devlet kurumları karşısında vilayet maârif idaresi.....	175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MALİ SORUNLAR: VERGİ TEDBİRLERİ, VERGİLENDİRMEYE KARŞI YEREL DİRENİŞLER, YEREL KAYNAKLAR, MAAŞLAR (1869-1908)..... 179

1869 ile 1876 arasında eğitimin finansmanı.....	181
Maârif Hisse-i İânesi (“Eğitime Katkı Vergisi”) ve taşradaki uygulanaşı (1877-1908).....	183
Yerel malî kaynaklar.....	194
Devlet bütçesinden finanse edilen okullar.....	198
Rüşdiye mektepleri sorunu ve yerel maârif idareleri.....	202
Maaşlar.....	205

BEŞİNCİ BÖLÜM

MESLEK OKULLARI YA DA GENEL EĞİTİM İKİLEMİ: MÜFREDAT MESELELERİ..... 211

Geç dönem Tanzimat eğitim politikaları ve usûl-i cedîd (1869-1876).....	215
Bir Abdülhamid devri ikilemi: Pratik eğitime karşı devlet memuru yetiştirme eğitimi sorunu.....	220
Mutlakiyet döneminde sosyal disiplinizasyon politikası.....	227
Ders kitapları ve mutlakiyet devri ideolojisi.....	236
Yabancı okullar ve Abdülhamid devri eğitimi.....	254

ALTINCI BÖLÜM

ETNİK MANZARALAR: ENTEGRASYON ZORLUKLARI..... 257

Gayritürk Sünni Müslümanlar.....	260
Gayrisünni halklar.....	273
Aşiretler.....	287
Aşiret mektebi.....	293
Devlet okullarında gayrimüslim öğrenciler.....	295

YEDİNCİ BÖLÜM

**ÇOCUKLARIN OKUL İZLENİMLERİ VE
ERKEN TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİ**

(1869-1908)	299
Okul öncesi dönemde toplumsallaşma.....	304
İlköğretim.....	311
Rüşdiye mektepleri, ortaöğretim ve ergenlik.....	322
SONUÇ	333
EKLER	343
KAYNAKÇA	403
DİZİN	425

İNGİLİZCE BASKININ ÖNSÖZÜ

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernizasyon ve reform süreci, kamu eğitimindeki reformların sağlıklı bir değerlendirmesi yapılmadan anlaşılabilir. Modernizasyon esas olarak, etkinliğini yitirmiş olan orduyu düzene sokmak, idarî ve malî alanlardaki suistimalleri ortadan kaldırmak anlamına geliyordu. Birörnekleşme, disiplin ve etkinlik, gerek merkezde gerekse taşrada malî ve idarî sistemi yeniden yapılandıran Osmanlı ıslahatçılarının ana prensipleri oldu. Kırsal bölgelerde yaşayan halkın yarı resmî temsilcisi konumundaki yerli aracı güçlerin merkezleşmeye direnişleri göz önüne alındığında, taşra reformunun kendine özgü sorunları olduğu anlaşılır. Bu nedenle, merkezleşmeye yönelik ıslahat, taşrada ancak çeşitli seviyelerde gerçekleştirilebildi.

Bu merkezleşme sürecinde, yukarıda belirtilen görevleri yerine getirmek için ihtiyaç duyulan memurlar Osmanlı okullarında yetişti. Bir kurum olarak devlet okulları, imparatorluk sınırları içindeki halkta düzen, disiplin ve verimlilik gibi fikirlerin uyanmasına yardım etti ve Osmanlı merkezî gücünün taşradaki idarî konularda doğrudan söz sahibi olmasını kolaylaştırıcı bir ideolojik meşruiyetin zeminini hazırladı. II. Abdülhamit döneminde dinsel ve otoriter değerler yukarıdaki fikirlerle birleştirilerek eğitim tedrisatına eklendi. Özellikle nizam ve

disiplin fikri Osmanlı kamu eğitiminde birörnekleşmenin giderek ağırlık kazanmasına yol açmış, bu eğilim baskın Osmanlı kültüründen farklı yapıda olan pek çok etnik grup için eğitimin yetersiz kalması sonucunu doğurmuştur. Bir Osmanlı mirası olan birörnek eğitim ve merkezileşme, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti tarafından benimsendi ve günümüze dek tartışmalı bir biçimde de olsa sürdürüldü. Elinizdeki çalışma, bu genel tarihsel çerçeveye içinde daha iyi anlaşılabilir.

Her ne kadar Osmanlı eğitim tarihi üzerine yazılmış çeşitli çalışmalar mevcutsa da, Mahmud Cevâd, Nafi Atuf, Aziz Berker, Osman Ergin, Faik Reşit Unat ve Hasan Ali Koçer'in öncü çalışmaları konunun ana çerçevesini belirlemiştir.¹ Bu çalışmalarda ağırlık payitahttaki gelişmelere verilmiştir. Osmanlı Maârif Nezâreti'nin arşiv dosyalarının halen tasnif edilmemiş olması konunun taşra açısından incelenmesinde araştırmacılar için bir engel teşkil etmektedir. Bayram Kodaman ve Selim Deringil'in bu alandaki çalışmaları birer istisnadır.² Eski Osmanlı topraklarında yer alan bugünün ulus-devletlerinin tarihçileri, Osmanlı taşra tarihine ilişkin monografiler yazmışlardır. Arnavut, Ermeni, Bulgar/Makedonyalı, Yunanlı ve Iraklı, Lübnanlı, Libyalı, Suudi Arabistanlı, Suriyeli Arap tarihçiler bunlar arasında sayılabilir. Ne var ki hepsi de fazla bölgesel bir tavırla ve genel Osmanlı bağlamını gözetmemek gibi bir zayıflıkla malûldür.³

- 1 Mahmud Cevâd ibnû's-Şeyh Nafi, *Maârif-i Umumiyye Nezâreti, Tarihce-i Teşkilat ve İcraatı* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338/1920); Nafi Atuf, *Türkiye Maârif Tarihi* (Bir Deneme) 2 cilt (İstanbul: A. Halit Kitaphanesi, 1931-1932); Aziz Berker, *Türkiye'de İlk Öğretim I: 1839-1908* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1945); Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maârif Tarihi*. 2. baskı, 5 cilt (İstanbul: Eser Kültür, 1977); Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi* (1848-1967) (Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1967); Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Genel Bir Bakış* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964).
- 2 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (Londra, New York: I. B. Tauris, 1998); Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* 2. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988).
- 3 Bu bağlamda II. Abdülhamid dönemi Arnavut yazarları arasından şu isimler sayılabilir: Kristo Frashëri, "La première école élémentaire albanaise de Korça," *Studia Albanica* (Tirana) 2 (1987), s. 57-68; Hysni Myzyri, "Lufta për shkollën kombëtare shqipe në çekerun e fundit të shek. XIX," *Revista Pedagogjike* (Ti-

Elinizdeki çalışmayı başlangıçta doktora tezimin büyük ölçüde yeniden gözden geçirilmiş bir versiyonu olarak tasarlamıştım; ne var ki, farklı içeriği ve sonuçlardaki önemli farklılıklarla, bambaşka bir kitap ortaya çıktı.⁴ İlk çalışmada Osmanlı devlet eğitimi, gayrimüslim cemaat okullarının ve ecnebi eğitim ağlarının gelişimiyle birlikte değerlendirilmişti; bu çalışmada ise, 1908 yılına dek bütün 19. yüzyıl boyunca kamu eğitiminin ve sancaklardaki devlet okullarının gelişimini biçimlendiren kurumsal ve ideolojik koşullar üzerinde yoğunlaştım. İstanbul'a ilişkin diğer çalışmaların aksine, bu çalışma Türk olmayan Müslüman nüfusa ve periferideki cemaatlara yönelik eğitim kurumlarına ışık tutan bir çalışmadır. Burada esas olarak, 1867 ve 1908 yılları arasında Vilayet Nizâmnamesi'nin yürürlükte olduğu vilayetler incelenmiştir.⁵

rana) 4 (1982), s. 99-104; agy, *Shkollat e para kombëtare (1887-1908)*, Tirana 1973); Jasar Redzepagic, *Skolstvo i prosveta na Kosovu od kraja XVIII stoljeca do 1918* (Prištine, 1974); Arap tarihçiler için şu çalışmalara bakınız: Abdullatif Abdullah Dohaish; "A Critical and Comparative Study of the History of Education in the Hijaz during the Periods of Ottoman and Sharifian Rule Between 1869-1925," (Doktora tezi, Leeds University, 1974); 'Abd-ar-Razzaq al-Hilali, *Tarihkh at-Talim fi-l-Iraq fi-l-'ahd al-'Uthmani* (Bağdad, 1959); Muhammad 'Abd ar-Rahman as-Samikh, *At-Ta'lim fi Makka wa-l-Madina Akhira al-'Ahd al-'Uthmani* (Ar-Riyaad, 1973); Ra'fat Guna'imi as-Saykh, *Tatawwur at-Ta'lim fi Libiya fi-l-'Usur al-Haditha* (Tripolis, 1972). Bulgar/Makedonyalı tarihçilerden sunları karşılaştırmız: Vojin Bozinov, *Balgarskata Prosveta v Makedonija i Odrinska Trakija 1878-1913* (Sofya, 1982); Bojka Sokolova, "Les institutions d'instruction étran-geres et la formation de l'intelligentsia albanaise à l'époque de la Renaissance," *Études Balkaniques* 19-4 (1982), s. 16-31; Slavko Dimeski, *Prosvetnata Politika na Egzarhijata i Ucilistnitate Buntove vo Makedonija* (Üsküp, 1960). Yunanlı tarihçiler için şu makalelere bakınız: Nikos Miloris, "O Syllogos ton Mikrasiaton i Anatoli," *Mikrasiatika Khronika* 12 (1964), s. 337-367 ve Stephanos J. Papadopoulos, "Écoles et associations grecques dans la Macédoine du Nord durant le dernier siècle de la domination Turque," *Balkan Studies* 3 (1962), s. 397-442.

4 Akşin Somel, *Das Drandschulwesen in den Provinzen des Osmanischen Reiches während der Herrschaftsperiode Abdülhamids II 1876-1908* (Egelbasch; Frankfurt; St Peter Port: Hansel-Hohenhausen, 1995).

5 Vilayet Nizâmnamesi'ne (1867) göre idari hiyerarşi vilayet, sancak, kazâ, nahiyе şeklinde düzenlenmişti. Vilayetler, bazıları bugünkü ulus devletlerin arazileri büyüklüğünde toprakları kapsıyordu. En önemli idari birim kazâ idi; yerel ahaliye doğrudan temas içinde olan kişi de kazânın idari amiri kaymakamdı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye İdarе Tarihi* (Ankara: TO-DAİE, 1979); Kemal Karpat, "The Transformation of the Ottoman State," *Int. J. Middle East Studies* 3 (1972), s. 243-281; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw,

Osmanlı imparatorluğu'nun bir parçası olarak tanınan, ama *de facto* bağımsız bir statüye sahip olan Bulgaristan Prenslığı, Mısır ve Sisam, istisnai idarî rejimlere sahip Girit ve Cebeli Lübnan gibi yerler bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Teşekkür

Tezimin gözden geçirilip geliştirilmiş bu versiyonu Halil İnalcık ve Klaus Kreiser'in yüreklendirmeleri olmadan ortaya çıkmazdı. Frank Towers'ın değerli yorumları ve eleştirileriyle çalışmam elinizdeki halini aldı. Hepsine şükran borçluyum. Friedrich-Ebert Vakfı'na, yirmi iki aylık doktora bursunu sağladığı için teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca, Başbakanlık Arşivi, İstanbul Atatürk Kütüphanesi ve Münih Üniversitesi Südostforschung Kütüphanesi görevlilerine, araştırmalarım sırasındaki yardımlarından ötürü minnettarım. Arap dilindeki ikinci el kaynaklara dikkatimi çeken Werner Ende'ye ve beni Makedonca ve Yunanca kaynaklar hakkında bilgilendiren Michael Ursinus'a teşekkür ederim. Başbakanlık Arşivi'ndeki çalışmalarım sırasında yol göstererek beni destekleyen Selim Deringil'e şükran borçluyum. Mehmet Genç, Ali Akyıldız, Ömer Şen, Zekeriya Kurşun, Oktay Özel, Mehmet Kalpaklı, Slobodan Ilic ve Fatih Bayram için de aynı duyguları taşıyorum. Paul Latimer, Claire Özel ve David Thornton'a, İngilizce baskının bir bölümünü düzelten babam ve annem Sacit ve Frengiz Somel'e teşekkür ederim. Kitabın yayına hazırlanışı sırasında metnin daha önceki halini yayıncı için okuyan ve değerli yorumlarda bulunan Suraiya Faroqhi'ye minnettarım. Bana moral destek vererek etkili bir biçimde yardımcı olmakla kalmayıp, Başbakanlık Arşivi'nde ve Almanya'daki son ikametim sırasında tam gün çalışırken büyük bir özveriyle kızımızın bakımını üstlenen sevgili eşim Tezer Makal Somel'e özellikle teşekkür ederim.

Bu çalışmadaki tüm hatalar ve eksiklikler kuşkusuz bana aittir.

History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975 (Cambridge, Londra, New York: Cambridge University Press, tekrar baskı 1987), s. 88-91.

TÜRKÇE BASKININ ÖNSÖZÜ

Elinizdeki eserin 2001'deki basımından beri son dönem Osmanlı eğitim tarihine ilişkin yeni bazı eserler kaleme alınmış ve yayınlar piyasaya çıkmıştır. Dolayısıyla bunlara değinmek okuyucuyu mevcut yayın durumu konusunda bilgilendirmek açısından gereklidir.

Bunlardan en önemlisi Benjamin Fortna'nın *Imperial Classroom: Islam, the state and education in the late Ottoman Empire* (2002) monografisidir.¹ Bu çalışmanın özellikleri, konu ağırlığını II. Abdülhamid dönemi üzerine yoğunlaştırması, daha ziyade idâdî mekteplerini ele alması ve müfredatın mektep sınıflarındaki uygulanışı sonucunda ortaya çıkan, fenomenolojik anlamda bir öğrenci “yaşam dünyası”nı anlamaya çalışmasıdır. Dolayısıyla Fortna'nın bu çalışması elinizdeki kitabı önemli ölçüde tamamlayıcı niteliktedir. Genel bir eğitim tarihi çalışması, Necdet Sakaoğlu'nun *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*'dir. Bu çalışma yeni bazı verilere ulaşmak veya tezler sunmaktan ziyade toparlayıcı nitelikli bir eserdir.² Bir diğer yayın, Mahmud

1 Türkçe çevirisi *Mekteb-i Hümayûn: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim* (çev. Pelin Siral, 2005) başlığıyla İletişim Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

2 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003).

Cevâd'ın 1920'de basılmış olan *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*'nin çevrimyazısı yapılmış olarak yeniden basılmasıdır, ki böylelikle Osmanlı mevzuat ve nizâmnâmelerinin önemli bir kısmı orijinal diliyle eski yazı bilmeyen okuyucuların hizmetine sunulmuş olmaktadır.³ Taşra eğitim tarihini ele alan Sadiye Tutsak *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)* monografisiyle bir geç dönem Osmanlı liman kentinin eğitim tarihini kapsamlı bir biçimde ele almıştır.⁴ Abdülhamid devri aşiret eğitimi bağlamında Alişan Akpınar ve Eugene Rogan'ın çalışmaları Aşiret Mektebi'ne ilişkin şimdiye dek yapılmış en etraflı incelemedir.⁵ Misyoner okulları konusunda Şamil Mutlu'nun *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları* araştırması Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklarına dayalı önemli veriler ortaya çıkarmıştır.⁶ Bu çerçevede Süleyman Büyükkarcı'nın azınlık okullarına ilişkin çalışmalarını da zikretmek gerekir.⁷ Türk özel okullarının kurumsal tarihleri de eğitim tarihi açısından dikkate alınması gereken katkılardır. Mehmet Ö. Alkan'ın *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selânik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları* ve Mert Sandalcı'nın *Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a: Feyziye Mektepleri Tarihi* başlıklı eserleri, Selânik Müslümanlarının eğitim modernleşmesi mücadelelerine ışık tutmaktadır.⁸ Öte yandan giderek büyüyen bir diğer yayın kategorisini okul anı-

3 Mahmud Cevâd İbnü's-Şeyh Nâfi', *Maârif-i Umûmiye Nezâreti. Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, haz. Taceddin Kayaoğlu (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001).

4 Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002).

5 Alişan Akpınar, Eugene Rogan, *Aşiret, Mektep, Devlet: Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi* (İstanbul: Aram Yayıncılık, 2001).

6 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları* (İstanbul: Gökkuşbu, 2005).

7 Süleyman Büyükkarcı, *Türkiye'de Amerikan Okulları* (Ankara: Mikro Yayınları, 2002); a.y., *İstanbul Ermeni Okulları* (Konya: Yelken Yayım-Basım-Dağıtım, 2003); a.y., *Türkiye'de Rum Okulları* (Konya: Yelken Yayım-Basım-Dağıtım, 2003).

8 Mehmet Ö. Alkan: *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selânik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları* (İstanbul: Terakki Vakfı; Boyut Yayın Grubu, 2003); Mert Sandalcı, *Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a: Feyziye Mektepleri Tarihi* (İstanbul: Feyziye Mektepleri Vakfı, 2005).

ları oluşturmaya başlamıştır. Mehmet Akif Bal'ın *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meşhurların Okul Anıları (1870-1940)* ve Ali Birinci ile İsmail Kara'nın birlikte hazırladıkları *Mahalle Mektebi Hatıraları* bu grup içinde görülmelidir.⁹

Yukarıda saydığım çalışmalar sadece gözüme çarpan başlıklardan oluşmakta olup, yakın zamanlarda tamamlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri ayrıca bakılması gereken monografik incelemeler arasındadır. Öte yandan, son yıllarda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ma'arif konusunu da ilgilendiren yeni fonlar araştırmacılara açılmıştır. Bu durumda, elinizdeki eserde ortaya koymuş olduğum sorunsallar ve yukarıda zikrettiğim eserlerde tartışılan eğitim meseleleri üzerinde daha derinlemesine araştırma yapma olanakları zuhur etmiştir. Eğer elinizdeki eser okuyucuda Osmanlı son dönem eğitim, zihniyet ve kültür tarihi doğrultusunda bir araştırma merakı ve heyecanı uyandırdıysa eserin yazım gayesi hedefini tutturmuş olacaktır.

SELÇUK AKŞIN SOMEL
Ziverbey, 2009

9 Mehmet Akif Bal, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meşhurların Okul Anıları (1870-1940)* (İstanbul: ARK Kitapları, 2003); Ali Birinci ve İsmail Kara, *Mahalle Mektebi Hatıraları* (İstanbul: Dergāh Yayınları, 2005).